https://doi.org/10.56514/md.32.02.06

Radomír Vlček

Slovanství v názorech osobností československého politického a intelektuálního světa v době druhé světové války

ABSTRACT

Slavonism, Second World War and Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship

The aim of this article is to draw attention on the phenomenon of Slavonism, an idea that was recognised and endorsed by certain Czech politicians and intellectuals during the Second World War. It also points out that Slavonism was (or might have been) an important factor in Czechoslovak-Soviet rapprochement during the war. This process led to the signing of Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship and Mutual Collaboration on December 12th, 1943. The analysis works with particular example of contemporary perception of Slavonism and how the Czech elite exploited it for political goals. The phenomenon is demonstrated on a sample selection of the most influential figures of Czechoslovak exile both in London and in Moscow that actively employed the notion of Slavonism. The research also traced the wider continuity of their attitudes to Slavonism in interwar Czechoslovakia, as well as, in certain cases, in the post-war era. The goal is to find out to what degree was the notion of Slavonism constructed as a purpose-built myth in an international context in order to reinforce the Czech and Slovak, or Czechoslovak national or state consciousness. Concrete examples show that in case of the figures selected, their Slavonist idealism stood in stark contrast to the ruthless pragmatism of Russian and Soviet representatives. Particular examples also prove that in case of Russians and Soviets, the underlying motive was one of Russian Pan-Slavism that was paramount for the Soviet Union during the Second World War as a moral and ideological reinforcement while resisting the continuous German onslaught. The motive mentioned was characterized by propagating the allegedly remarkably close relations between the Soviet Union and Slavic nations. In this respect, the focus of the study lays on the All-Slavic Committee in Moscow and the role

that Zdeněk Nejedlý played in its proceedings. In the next part, the article contrasts Nejedlý's Slavonism with the understanding of the same phenomenon by such figures of Czech and Czechoslovak politics as Edvard Beneš or Hubert Ripka, but also left-wing intellectuals like Jan Šverma or Vladimír Clementis. The study has an analytical character, with the centrepiece of the primary sources being the written works of the observed individuals and archival funds, mostly from the All-Slavic Committee in Moscow.

Keywords: Slavonism; All-Slavic Committee; Edvard Beneš; Zdeněk Nejedlý; Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship and Mutual Collaboration

Úvod

Dne 12. prosince 1943 byla v Moskvě podepsána Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem. Smlouvu podepsali za přítomnosti Edvarda Beneše (1884–1948) a Josifa V. Stalina (1878–1953) československý vyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger (1891–1976) a sovětský ministr zahraničí Vjačeslav M. Molotov (1890–1986). Ve zjednodušených myšlenkových konstrukcích bychom mohli tvrdit, že na podepsání smlouvy mělo vliv tradiční české (československé) slovanství, či lépe vyjádřeno jeho rusofilská podoba.[1] Analýza okolností založená na archivním bádání však prokazuje, že tomu tak nebylo. Rozhodující byly politické skutečnosti a od nich se odvíjející konání jednotlivých osobností.[2] Ani přesto nelze slovanství pro dobu války ponechat zcela stranou. Mj. i proto, že je třeba odlišit jeho účelovou formu, kterou již v předválečné době utvářeli sovětští činitelé v čele se Stalinem, od lidového slovanství ostatních slovanských národů, především českého a slovenského a jemu blízkého

1 Radomír VLČEK, 28. říjen 1918 jako mezník českého a slovenského rusofilství, in: Ľubica Harbuľová – Miroslav Daniš (eds.), *Slovensko a Rusko v zlomových okamihoch dejín: ľudia, idey, udalosti (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 12.–14. 9. 2018 v Prešove)*, Bratislava 2020, s. 51–65.

2 Jaroslav ŠEDIVÝ, *Osudné spojenectví. Praha a Moskva 1920–1948*, Praha 2015, s. 125–145; Antoine MARÈS, *Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha 2016, s. 246–249.

slovanství čelných českých a slovenských osobností politického i šířeji veřejného života.[3]

Odlišení účelově zpolitizovaného slovanství, jež bylo vlastní ruské podobě, od jeho formy plnící úlohu opory národní a státní identity malých slovanských národů má svůj význam i pro současnou dobu. Slovanství je totiž zneužíváno různými extremistickými kruhy, snažícími se přesvědčit českou (slovenskou) veřejnost, že český ani slovenský stát nepatří do Evropy a že členství v Evropské unii a orientace na západní země je chybou, která přináší samá negativa. Tradiční české slovanství je interpretováno jako důkaz odlišné kulturně-civilizační orientace českých zemí od západní Evropy a historických tragédií, které následovaly poté, co se české a slovenské země přimkly k západu. Je prý třeba se soustředit na východ a v rámci toho stále připomínat slovanství jako základní atribut českého a slovenského národního života.[4]

Předložená studie se věnuje slovanství, jak ho prezentovaly a jak s ním pracovaly některé osobnosti českého (československého) politického i šířeji intelektuálního spektra v době druhé světové války. Jde o výběr osobností s akcentem na ty, které slovanství v dobovém kontextu vymezovaly písemnou formou a zanechávaly odkaz dalším generacím. Důležité pro naši práci je, že se tito jedinci pro vysvětlení slovanství obraceli do minulosti, slovanství své doby vysvětlovali v jeho historických proměnách, podmíněnostech a dobových souvislostech. Co bylo pro ně rovněž podstatné, více či méně ho odlišovali od účelově konstruovaného ruského (sovětského) zpolitizovaného slovanství tendujícího

3 R. VLČEK, Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa, *Slovanské historické studie* 30, 2005, s. 95–106.

4 Miroslav MAREŠ, Slovanství a politický extremismus v České republice, *Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review*, zima – winter 1999, s. 19–36; Ivo POSPÍŠIL, In margine tzv. Slovanství. Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice, Tamtéž 3, 1/2001, s. 1–9.; TÝŽ, Slovanství a střední Evropa, in: Dominik Hrodek a kol., *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita,* Praha 2004, s. 21–35; srov. rovněž dezinformační weby se slovanskou tematikou, např. https://cs.wiktionary.org/wiki/dr%C5%BEava; https://www.slovanskakultura.cz/vedy/275-cim-zacit-veslovanstci; https://slovanskalipa.cz/ingliismus/ [cit. 29. 7. 2024].

ke zřetelnému politickému panslavismu či dokonce politickému panrusismu.[5]

Jistě by bylo možné sledovat i názory dalších osobností. Např. komunistických představitelů, kteří po válce myšlenku slovanské vzájemnosti prosadili do stěžejních státněpolitických dokumentů typu Košického vládního programu či o tři roky později do preambule Ústavy 9. května. Podle mého názoru je však vhodnější tyto názory představit v souvislosti s poválečnou dobou. V samostatné studii bude sledováno, jak se vyvíjela a proměňovala konstrukce slovanství levicových činitelů od její zidealizované podoby ve dvacátých letech 20. století po představy o jejím přínosu pro obnovu válkou zničeného státu a tvorbu opory při vytváření údajně nezbytné hráze proti novému německému (západoevropskému) nebezpečí. Půjde o sledování rostoucího akcentu třídně politického směřování československého státu a postupného utlumování významu slovanství pro tzv. československou podobu socialismu k účelové propagandě moderního rusofilství, jehož integrální součástí bylo využití sovětské konstrukce slovanství a za ní se stále zřetelněji skrývající vize proletářského internacionalismu.[6]

Důvodem napsání této práce není prokázání či vyvracení domněnky, že slovanství mělo vliv na podepsání Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem z prosince 1943, ale skutečnost, že se moderní české dějepisectví slovanství a proměnám jeho interpretace v průběhu 20. století téměř nevěnuje. Studie se snaží navíc upozornit, že slovanství bylo aktuální součástí české národní identity, že po celé 20. století mělo nejen intelektuálně teoretickou dimenzi, ale že zasahovalo i do širší politiky, bylo přítomné jako tzv. lidové slovanství a projevovalo se i v ambicích a cílech politiků či intelektuálů. Ale jde také o to upozornit, že v některých interpretacích bylo účelově zneužíváno.

Bylo již zmíněno, že cílem práce není vyčerpávající vhled do názorů osobností, které se slovanství během válečných let dotkly. Je vybrán

5 Radomír VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, Praha 2002, s. 243–247.

6 Některé kroky k tomu byly učiněny ve studii TÝŽ, Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století, *Kultúrne dejiny / Cultural History* 14, 2023, s. 177–204.

vzorek počínající levicovou intelektuální orientací reprezentovanou Zdeňkem Nejedlým (1878–1962) a Janem Švermou (1901–1944) přes levicově profilovaného Vladimíra Clementise (1902–1952) po osobnost Edvarda Beneše (1884–1948) a jemu blízkého spolupracovníka v exilu Huberta Ripku (1895–1958). Na těchto konkrétních příkladech je ukázáno, že slovanství českých (československých) činitelů neakceptovalo během války účelovost, s jakou s ním pracovali ruští a sovětští představitelé. Důsledně je oddělován ruský panslavismus od slovanství (slovanské vzájemnosti) neruských, tzv. malých slovanských národů. Neznamená to však, že by nebyly sledovány či alespoň naznačeny politické cíle, které se u těchto osobností v souvislosti s jejich traktováním slovanské vzájemnosti projevily.

Studie se paradigmaticky opírá především o práce Christianne Brenner, Michala Kopečka a Víta Smetany. Zohledňuje práce dalších historiků sledujících myšlenkové spektrum československého i šířeji evropského prostředí 20. století.[7] Současně jsou její oporou autorovy starší práce věnované slovanství.[8] Jako pramen posloužily knihy, studie i kratší texty sledovaných osobností, jako sekundární literatura pak starší práce o středoevropském slovanství. Především je třeba zmínit

7 Christianne BRENNER, *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015; TÁŽ, Ex Oriente Lux? Obrazy východní Evropy v poválečném Československu, in: *Evropa očima Čechů. Sborník ze sympozia konaného v centru Franze Kavky ve dnech 22.–23. října 1996*, Praha 1997, s. 131–143; Michal KOPEČEK, Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta" k socialismu. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík 1945–1968, *Soudobé dějiny* 23, 2016, s. 117; Vít SMETANA, *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové války*, Praha 2016.

8 R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*; TÝŽ, Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém prostředí v prvních letech po druhé světové válce, in: *Slovanské historické studie* 23, Praha 1997, s. 219–238; TÝŽ, Panslavismus a národy habsburské monarchie. Úvod do problému, in: D. Hrodek a kol., *Slovanství ve středoevropském prostoru*, s. 9–20; TÝŽ, Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa, s. 59–109, TÝŽ, Ideologie slovanství a jeho kult. Geneze a vývoj do roku 1938, *Kultúrne dejiny* 11, 2020, supplementum, s. 249–279; TÝŽ, Místo a úloha slovanství v procesu formování moderního českého národa (realita a fikce), in: Milan Řepa (ed.), *Devatenácté století v nás. Mýty, symboly, instituce, vzory chování a myšlení, které nás přežily*, Praha 2008, s. 175–192.

syntetické dílo kolektivu autorů *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*.[9]

Stěžejní pojmy

Studie se soustředí na pojmy slovanství, slovanofilství a panslavismus. Termín slovanství je chápán jako široké spektrum názorů, vizí a představ vyjadřujících především kulturně-civilizační, ale sekundárně (případně) i politickou vzájemnost mezi slovanskými národy.[10] V tomto smyslu je také pojem slovanství na některých místech zaměňován s termínem slovanská vzájemnost, která nejlépe vystihuje kulturně-civilizační soustředění slovanství malých slovanských národů.

Dalším stěžejním termínem používaným ve studii je slovanofilství. Je tomu tak proto, že se snaží upozornit na pojmové pomýlení, je-li ve smyslu českého slovanství užíván výraz slavjanofilství. Slavjanofilství je označení pro konkrétní ruský myšlenkový směr. Jeho podstatou nebyla slovanská vzájemnost, i když se na ni odvolávalo. Šlo pouze o historicitu, která slavjanofilům zdůvodňovala hloubku a opodstatněnost ruského (velkoruského, později sovětského) nacionalismu. Pokud některé slavjanofilské myšlenky převzali činitelé jiných slovanských národů, pak v jednoznačně rusofilské podobě.[11] Slavjanofilství působilo především ve čtyřicátých až šedesátých letech 19. století jako protipól tzv. zapadnictví. Má ale i svoje modernější podoby, označované obvykle předponou „neo“ a „neo-neo“. Neoslavjanofilství bylo přítomné v ruském myšlení posledních desetiletí 19. století, neo-neoslavjanofilství ve

9 Vladislav ŠŤASTNÝ (ed.), *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Praha 1968; Josef KOLEJKA, *Slavjanskije programy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekách*, Praha 1964; TÝŽ, Idea slovanské solidarity za druhé světové války (k činnosti Všeslovanského výboru v Moskvě), in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 12, C, řada Historická, 1963, s. 107–123.

10 R. VLČEK, *Slovanství, panslavismus a rusofilství*, s. 59–109.

11 Vladimír SVATOŇ, Slovanská myšlenka a ruské slavjanofilství. Několik poznámek o dávné otázce, in: *K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy – klášter Na Slovanech, 29. května 1998*, Praha 1998, s. 21–25.

století dvacátém. Konotace lze identifikovat v části ruského myšlení i v současnosti.[12]

Panslavismus, potažmo panslovanství je ve studii, jak již bylo naznačeno, pojednán jako skutečně všeslovanská, především politická či jednoznačně zpolitizovaná vize. Při retrospektivním pohledu lze říci, že se zřetelně projevovala v 19. století v ruském prostředí, a to jako účelová, často politickými kruhy zneužívaná všeobjímající ideologie, za níž se skrývala snaha prosadit ruskou politickou i myšlenkovou nadřazenost. Často dokonce ve smyslu jednoznačného rusofilství.[13]

Ve studii je panslavismus s explicitním přívlastkem ruský představen jako účelový nástroj morálního a ideologického posílení obrany Sovětského svazu v době druhé světové války a následně po válce zneužitý jako jedna z opor údajně nezbytné hráze slovanských zemí před potenciálním německým i šířeji západoevropským nebezpečím. Pozornost je ve studii soustředěna na moskevský Všeslovanský výbor a na podíl Zdeňka Nejedlého na jeho činnosti. Nejedlého slovanství je v další části postaveno do kontrastu k pojetí slovanství osobností československé politiky, kterou reprezentovali Edvard Beneš a Hubert Ripka. Konfrontováno je ale také se slovanstvím levicových intelektuálů Jana Švermy a Vladimíra Clementise. Práce má analytický charakter, gros pramenů tvoří původní práce sledovaných osobností a archivní materiál týkající se moskevského Všeslovanského výboru.

Tradice českého (československého) slovanství

Slovanství nesporně sehrálo svoji nejdůležitější roli v době národního obrození, tedy od konce 18. století do konce století devatenáctého. Plnilo podpůrnou roli při prosazování české národní identity a kroků vedoucích k dosažení relativně samostatné české politiky. V průběhu desetiletí procházelo pestrým vývojem. V důsledku širších, především politických okolností se leckdy omezovalo na bilaterální vztahy (rusofilství,

12 Hanuš NYKL, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma. Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století*, Praha 2015, s. 48–51.

13 R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, s. 10–14.

polonofilství, česko-slovenství). Nejen tuto skutečnost ovlivňoval antagonismus, který se mezi některými slovanskými národy v určitých dobách vyskytoval. Zejména výrazný a dlouhodobý byl antagonismus polsko-ruský, ukazující na nereálnost všeobjímajícího slovanství – panslavismu. Přitom se ale jak na polské, tak ruské straně slovanství projevovalo. Je třeba mít na zřeteli, že slovanství nemělo jen samé proslovansky pozitivní konotace, ale že v něm šlo i o to, co ve slovanství spatřoval například literární vědec Frank Wollman (1888–1969), „vědomí mezislovanské solidarity“,[14] historik Josef Macůrek (1901–1992), „jednotu v různorodosti“,[15] nebo prezident Edvard Beneš, „jednotlivé národy slovanské musejí si navzájem pomáhat dobýváním nových posic zejména v oboru zápolení kulturního a duševního“.[16]

Politické i šířeji společenské změny posunuly ke konci 19. století dřívější kulturně-civilizační soustředění českého slovanství k požadavku konkrétní hospodářské a politické spolupráce. První světová válka jako by vrátila původní široce chápané slovanství. Jak v širší české společnosti v podobě tzv. lidového slovanství, tak mezi čelnými osobnostmi domácího i zahraničního odboje sehrálo slovanství úlohu podpory proti rakušáctví, militarismu a boje za samostatný český (česko-slovenský) stát. Někdejší stěžejní aspekt českého slovanství, konflikt s němectvím, se opět posunul na přední místo.

Vznikem československé státu se naplnily české a slovenské touhy po samostatnosti. Zdálo se, že slovanství, které je podporovalo a v lecčems i zdůvodňovalo, splnilo svoji úlohu. Nenastal však jeho konec. Nový stát potřeboval definovat svoji identitu a to se neobešlo bez hledání opor v minulosti. Vyzdvihování národní hrdosti a jejich souvislostí se širšími slovanskými vazbami se stalo toho nerozbornou součástí. Využito přitom bylo jak přetrvávající lidové slovanství, tak zmínky politiků či dalších intelektuálů o jeho významu. Nově se ovšem kladl důraz na jeho

14 Frank WOLLMANN, *Slavismy a antislavismy za jara národů*, Praha 1968, s. 5.

15 Josef MACŮREK, Místo Slovanů a východní Evropy v obecných dějinách, *Slovanský přehled* 51, 6/1965, s. 351–354.

16 Edvard BENEŠ, Program slovanského souručenství, in: *Jednotou Slovanstva k míru*, Ročenka SOPVP 1948, Praha 1947, s. 15.

kritické zhodnocení a na vymezení jeho skutečné, reálné role; jak v minulosti, tak v současnosti.

Reálná politika se ubírala jiným směrem. Československý stát potřeboval především politickou bezpečnost a hospodářskou prosperitu. Téměř třímilionová německá menšina žijící na jeho teritoriu sice vyvolávala jisté obavy, ale k celospolečenskému zdůrazňování slovanství nevedla. Politika státu si žádala nadto prosazení konkrétních mezinárodněpolitických vztahů bez ohledu na to, zda se slovanskou konotací či bez ní. Přesto se slovanství nevytratilo ani z praktické politiky. Nejzřetelněji v orientaci na prostor, kde žily další slovanské národy, především na východ a jihovýchod Evropy.

V běžném politickém, žurnalistickém i agitačním slovníku se slovanství užívalo jako odkaz na příbuznost, od níž lze snáze odvíjet spolupráci: politickou, kulturní, hospodářskou, v rovině vědy atd. Ale také jako odkaz na příbuzný, snáze pochopitelný jazyk, podobný osud, minulost a tradice slovanských etnik. V Rusku se v listopadu 1917 dostali k moci Leninovi bolševici, kteří se kromě vlastní země soustředili na vizi světové socialistické revoluce. Její stěžejní ideologickou oporou bylo to, co marxismus definoval jako proletářský internacionalismus. Leninovy představy, že brzy zvítězí revoluce v Německu a že se tím sblíží rusko-německé zájmy, byly s myšlenkami slovanství v rozporu. Přesto slovanství i v Rusku přežilo a přežilo i v pohledu slovanských národů na Rusko; především mezi levicovými intelektuály, kteří v ruském socialismu spatřovali budoucnost.

V návaznosti na předválečné období se v různých slovanských zemích po roce 1918 konala profesní „slovanská" setkání. Např. čelní představitelé Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, tzv. agrárníků, se v roce 1921 zasadili o to, aby bylo v Praze založeno Mezinárodní agrární byro, v němž měly zastoupení pouze slovanské země; tvořily Svaz slovanských agrárníků.[17] Skutečnost, že toho dosáhli agrárníci, nebyla nahodilá. V projevech jejich čelných představitelů, zejména Milana Hodži (1878–1944), Antonína Švehly (1873–1933) či Františka Udržala (1866–1938), bylo možné nejednou slyšet slovanskou ré-

17 P. D. JACKSON, *Comintern and Peasand in East Europe, 1919–1930*, New York 1966, s. 40–138.

toriku. Podobně tomu bylo mezi křesťanskými politickými kruhy, které se zaměřovaly na jisté konkretizace slovanské vzájemnosti. Šlo jim zejména o cyrilometodějskou tradici a pravidelně se konající slovanská setkání na moravském Velehradě.

S myšlenkami slovanství se lze setkat i v některých písemných vyjádřeních československých nacionalistů, např. Karla Kramáře (1860–1937). Publicista a diplomat Odon Pára (1887–1973) věnoval slovanské otázce na počátku třicátých let sérii článků v periodiku *Národní myšlenka*. Pára se snažil o provázání slovanství s aktivní politikou, resp. s hledáním a zdůrazňováním údajného svérázu slovanské politiky. Ani on však nepředpokládal, že by měla překročit rámec obecných zásad státem aktuálně praktikované mezinárodní politiky. Stejně jako další československí činitelé se zmiňoval o slovanství především ve spojení s kulturní rovinou, nicméně opakovaně zdůraznil, že pokládá za aktuální posilování přesahu slovanské vzájemnosti z kultury a vědy do politiky.[18]

Politická levice hrála primárně ruskou kartou. Její odkazy na slovanství ve smyslu rozličných kampaní na obranu Sovětského svazu jako slovanského státu nebyly zejména ve dvacátých letech 20. století ničím výjimečným. Jako příklad lze uvést Společnost pro kulturní a hospodářské sblížení s Novým Ruskem, která byla založena roku 1924 z iniciativy Zdeňka Nejedlého (1878–1962). Slovanská rétorika byla přítomná i v jejím časopise *Nové Rusko*, vydávaném od roku 1925. Zdeněk Nejedlý, který napsal pro první číslo tohoto periodika úvodní studii, se v ní programově přihlásil k tradici českého rusofilství, které, jak mu bylo vlastní i později, zasadil do širšího rámce českého slovanství.[19]

Ve Svazu přátel SSSR, který byl založený na návrh V. sjezdu KSČ v dubnu 1930, byla zřejmá jistá analogie. Slovanská argumentace přítomná ve dvacátých letech ve Společnosti pro kulturní a hospodářské sblížení s Novým Ruskem však vlivem politických okolností ustupovala. Četnější byl důraz na proletářský internacionalismus.[20]

---

18 Odon PÁRA, K slovanské politice, *Národní myšlenka* X, 1/1932–33, s. 122.

19 Zdeněk NEJEDLÝ, *Boje o Nové Rusko*, Praha 1948, s. 60.

20 Milan JUNGMANN, České spolky pro styky se slovanskými zeměmi, in: *Jednotou Slovanstva k míru*, Ročenka SOPVP 1948, Praha 1947, s. 174–176.

Myšlenka slovanství byla přítomna v meziválečném Československu i ve spojení se sportovními a dalšími společenskými aktivitami. Např. v organizacích Sokol. V letech 1908–1938 sídlil v Praze mezinárodní Svaz slovanského sokolstva, jehož hymnou byla píseň *Hej, Slované*. Slovanství se objevovalo v argumentacích představitelů místních i organizačně vyšších sokolských žup. V roce 1928 byla založena na popud Bohumily Smolařové-Čapkové (1875–1963) Jednota slovanských žen. Konala sjezdy, vydávala knižnici *Slovanské příručky* a časopis *Jednota slovanských žen*. Myšlenka slovanské vzájemnosti byla součástí řady jejích aktivit.[21]

Specifickou roli pro myšlenku slovanství sehrála v meziválečném Československu slavistika. Tradice české slavistiky se vinula do 19. století. Rozpad Rakouska-Uherska v roce 1918 umožnil, aby se již nikoli Vídeň jako doposud, ale Praha jako centrum nového slovanského státu stala jejím evropským středem. Výrazně se o to zasloužil prezident Tomáš G. Masaryk (1850–1937), z jehož iniciativy byl zákonem Národního shromáždění z 28. ledna 1922 založen Slovanský ústav, který měl slavistický výzkum koordinovat a finančně podporovat. Slavistika se rozvíjela i na československých vysokých školách – v Praze, Brně a Bratislavě. Podstatný význam mělo založení Slovanské knihovny. K její genezi je třeba připomenout, že se o její vznik zasloužily osobnosti, které uprchly z ruského impéria po roce 1917.[22] Jejich přítomnost v meziválečném Československu byla pro traktování slovanské myšlenky velmi významná. Jak jejich profesní sdružení, tak spolky typu Česko-ruské jednoty, v nichž měly zastoupení, připravovaly různé přednášky a vystoupení, jimiž představovaly svou rodnou zemi, její minulost, kulturní tradice, konkrétní osobnosti, stejně jako i širší slovanské souvislosti.[23]

Slovanství sice vznikem samostatné Československé republiky ve středoevropském prostoru naplnilo svoji historickou roli, ale zůstalo

21 Tamtéž, s. 181.

22 Lukáš BABKA, *Slovanská knihovna 1924–2024 (Průvodce po dějinách, fondech a službách). The Slavonic Library, Prague 1924–2024 (A Guide to its History, Funds and Services)*, Praha 2023.

23 R. VLČEK, Česko-ruská jednota jako příklad spolku česko-ruské vzájemnosti, *Kultúrne dejiny / Cultural History* 11, 2020, s. 34–55.

součástí života jeho společnosti. Projevilo se jak ve státní politické ideologii a rétorice konkrétních politiků, tak v kulturní i šířeji společenské rovině.[24]

Zdeněk Nejedlý a Všeslovanský výbor

Jednou z politicky nejvýznamnějších osobností, která se v meziválečné době snažila vysvětlit, co to je slovanství, jakou roli sehrávalo v minulosti a jaký je jeho význam pro současnost, byl Edvard Beneš (1884–1948). Podobně jako např. politik, novinář a historik Hubert Ripka (1895–1958) rozvíjel masarykovskou tradici kritického slovanství.[25] Mj. tím oponoval dalšímu významnému politikovi meziválečného Československa, v mnohém Masarykovu odpůrci Karlu Kramářovi (1860–1937), podstatou jehož vidění slovanství v meziválečné době bylo glorifikování spojené s rusofilstvím adorujícím minulé carské Rusko a české rusofilské sklony.[26]

Nutno připomenout, že podobně jako i u jiných osobností prošlo Kramářovo pojetí slovanství vývojem. Ještě na samotném počátku 20. století byl horlivým stoupencem austroslovanství. Bez Rakouska-Uherska si život malých slovanských národů nedokázal představit. Prosazoval však jejich rovnoprávnost a federalizaci. Ve druhé polovině prvního desetiletí 20. století se změnil v čelného představitele novoslovanství, jehož první (přípravný) sjezd se uskutečnil v Praze v červenci 1908. Akcentována na něm byla konkrétní hospodářská a kulturní spolupráce slovanských národů, čemuž Kramář zřetelně podlehl. V květnu 1914 při-

24 V. ŠŤASTNÝ a kol. (eds.), *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, s. 366–368.

25 Jiří PERNES, *Hubert Ripka. Tragédie demokrata. Život bojovníka za Československou republiku*, Brno 2018; David PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka: člověk, který nemlčel*, Praha 2018.

26 Vladimír GONĚC, Proti neoslavismu aneb „slovanství" Edvarda Beneše, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis* C 43, 1996, s. 169–171; R. VLČEK, Mezi Masarykem a Kramářem, K odlišnostem pojetí, jak pomoci ruské emigraci, in: Miroslav Daniš (ed.), *N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoji slovenskej vedy* (Acta Historica Posoniensia, sv. 29), Bratislava 2015, s. 122–132.

šel Kramář s projektem monarchistické Slovanské federace, v jejímž čele by stálo Rusko.[27]

Po válce Kramář myšlenku slovanského souručenství opět rozvíjel. Ve spisu *Na obranu slovanské politiky* akcentoval cíl – slovanskou federaci. Jejím hlavním úkolem mělo být zabránění narušení míru jinými zeměmi. I nadále počítal s vedoucí úlohou Ruska, ovšem Ruska zbaveného bolševismu. Jak uvedla Martina Lustigová: „při velkém zjednodušení by se mohlo zdát, že Kramář dělil svět na slovanský a ten druhý – neslovanský, přičemž slovanský svět byl světem ideálním, mírumilovným a pozitivním, kdežto ostatní svět, který mu prakticky splýval se světem germánským, byl synonymem zla."[28]

Výrazněji než Kramář se od masarykovského (a benešovského) kritického vztahu ke slovanství odkláněli levicoví činitelé. Oproti většinově chápanému meziválečnému slovanství, jehož podstatnou součástí byl odkaz na konkrétní styky a vazby mezi slovanskými národy a obvykle i respektování jejich kulturně-historických a civilizačně-politických odlišností, apriorně vyzdvihovali jedinečnost ruskosti či dokonce „sovětskosti". Obojí pak doplňovali adorováním bolševických vzorů. Kult slovanství, v němž dalece vykračovali za mez původního slovanství, směřovali k rusofilství v jeho revoluční internacionalistické podobě.[29]

Patrně nejznámějším propagátorem levicového pojetí slovanství byl muzikolog Zdeněk Nejedlý (1878–1962), tvůrce dvoudílné, nikdy zcela dokončené monografie o zakladateli sovětského státu Vladimíru Iljiči Uljanovovi – Leninovi (1870–1924).[30] Druhý díl této apologetické publikace, glorifikující Sovětský svaz dvacátých a třicátých let 20. století, byl doručen na Lidový komisariát zahraničních věcí v Moskvě ve stejné době, kdy na počátku německé okupace českých zemí v březnu 1939

27 Martina WINKLEROVÁ, *Karel Kramář (1860–1937). Představa o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého národa*, Praha 2011, s. 150–154.

28 Martina LUSTIGOVÁ, Karel Kramář a jeho slovanská politika, in: D. Hrodek a kol., *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*, Praha 2004, s. 153.

29 R. VLČEK, *Ideologie slovanství a její kult*, s. 269–271.

30 Zdeněk NEJEDLÝ, *Lenin*, 1–2, Praha 1937–1938.

začalo po Nejedlém pátrat gestapo.[31] To byl Nejedlý již s pomocí sovětského vyslanectví v Praze převezen do Moskvy, kde mu v dubnu 1939 Sergej S. Alexandrovskij (1889–1945), jenž do 16. března 1939 působil jako sovětský vyslanec v Praze, zprostředkoval možnost komentářů v moskevském rozhlase o českých a československých dějinách. Nejedlý v nich často a rád zmiňoval slovanskou vzájemnost, přičemž o ní hovořil jako o nástroji aktivace společného boje Slovanů proti hitlerismu.[32]

V květnu 1939 byl Nejedlý jmenován profesorem právě ustavené katedry dějin západních a jižních Slovanů Historické fakulty moskevské Lomonosovovy univerzity.[33] Vyučovat se na ní začalo 1. září 1939. Nejedlý souběžně působil jako vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd SSSR.[34] Na vysoké škole, pokud to válečné podmínky dovolily, vedl kromě kurzů z českých a československých dějin i výuku, která byla vymezována jako obecné dějiny Slovanů. Nejedlý se v nich svým pojetím slovanství blížil představě o slovanském univerzalismu profesora Karlovy univerzity Jaroslava Bidla (1868–1937).[35] Byť připouštěl a leckdy i zdůrazňoval, že mezi slovanskými národy, zejména pokud utvořily vlastní stát, existovaly zřetelné politické rozdíly.[36]

Dne 22. června 1941 zahájilo Německo se svými spojenci válku proti Sovětskému svazu. Necelý měsíc po vypuknutí války se po několika krátkých přípravných setkáních uskutečnila ve dnech 10.–11. srpna 1941 v Moskvě akce vybraných a sovětskými úřady pečlivě perlustrova-

31 Jiří KŘESŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha – Litomyšl 2012, s. 269.

32 Z. NEJEDLÝ, *Hovoří Moskva. Rozhlasové projevy z let 1939–1945*, Praha 1977, s. 11–125.

33 G. E. SANČUK, Přednášky Zdeňka Nejedlého na Moskevské univerzitě. Podle osobních zápisků a vzpomínek, *Česká literatura* 26, 1978, s. 514–521; dostupné též na https://www.jstor.org/stable/43743719/ [20. 1. 2024].

34 Artemij Jevgenjevič MOSKALENKO (ed.), *Istoriki – slavisty Moskovskogo universiteta. K 40-letiju Kafedry istorii južnych i zapadnych slavjan: materialy i dokumenty*, Moskva 1979, s. 57.

35 R. VLČEK, Jaroslav Bidlo. K vývoji historiografických názorů na dějiny Slovanstva, *Slavia* 62, 1993, s. 385–390; TÝŽ, Jaroslav Bidlo – k formování českého dějepisného diskursu o minulosti Ruska, in: Jan Němeček – Emil Voráček, *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století*, Praha 2011, s. 313–330.

36 Z. NEJEDLÝ, *Hovoří Moskva*, např. s. 68–69, 80–82 a 101–105.

ných osobností označovaná jako 1. všeslovanský sjezd. Sjezd měl jednoznačně politický a ideologický ráz. Zřetelně to dokazuje výzva *Bratři, ujařmeni Slované*, kterou se obracel na obyvatele Německem obsazených slovanských národů ke společnému, všeslovanskému boji.[37]

Zdeněk Nejedlý, jenž se podílel na přípravě sjezdu, ve svém vystoupení na něm plně podpořil to, co bylo následně zakomponováno do provolání, jež jako výsledek a shodné stanovisko účastníků sjezdu bylo adresováno všem slovanským národům: je nutné spojit síly slovanských národů do společného úkolu a cíle: porážky hitlerovské armády a hitlerismu jako takového. Slovanství se v jeho pojetí měnilo do podoby zřetelně politicky a ideologicky využitelného kultu.[38]

Na 1. všeslovanském sjezdu bylo rozhodnuto o ustavení Všeslovanského výboru, jenž měl být základním orgánem, propagujícím myšlenku slovanské antifašistické jednoty. Výčet jeho hlavních úkolů, shrnutý ve zprávě o jeho činnosti, zřetelně ukazuje, že veškerá jeho intenzivní činnost byla zaměřena k nejaktuálnějším propagandistickým úkolům souvisejícím s bojem SSSR proti hitlerovským armádám.[39]

Trvalým sídlem Všeslovanského výboru se stala Moskva. Jeho první řádné zasedání se konalo 5. října 1941. Kromě jednání, jejichž výsledkem byly různé zpolitizované proklamace o nutnosti boje s fašismem, hitlerismem a germanismem, proběhly volby předsednictva. Předsedou byl na návrh sovětské strany aklamačně zvolen generál Alexandr S. Gundorov (1895–1973). Nejedlý se stal jedním z místopředsedů a současně předsedou československé sekce Všeslovanského výboru. Obdobnou národní sekci měli i Poláci, Jugoslávci a Bulhaři.[40]

---

37 V. ŠŤASTNÝ a kol. (eds.), *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, s. 418.

38 Petr Nikolajevič POSPELOV (ed.), *Dokumenty i materialy po istorii sovětsko-čechoslovackich otnošenij*, sv. IV, kn. 1, Moskva 1981, s. 147.

39 Jozef HROZIENČIK, Všeslovanský výbor v Moskvě, *Slovanský přehled* 53, 1967, s. 6.

40 Aleksej Vasiljevič ZAJCEV, Nesbytočnyje mečty generala Gundorova: plany strojitelstva socializma v Vostočnoj Jevrope i Slavjanskij komitet SSSR, in: Anatolij Semjonovič Annikejev – Tatjana Viktorovna Volokitina – Aleksandr Sergejevič Stykalin, *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Nacionalnyje modeli socializma v stranach regiona (1950–1970je gg.) Formirovanije, osobenosti, sovremennyje ocenki*, Moskva – Sankt Peterburg 2020, s. 15.

Vzhledem k ohrožení Moskvy německými jednotkami byli členové Všeslovanského výboru spolu s předními sovětskými politickými a kulturními činiteli z Moskvy evakuováni do Kujbyševa, dnešní Samary. Nejedlý tam pobýval do března 1942. Po návratu do Moskvy pomáhal organizovat 2. všeslovanský sjezd. Předseda Všeslovanského výboru Gundorov byl povolán k bojovým jednotkám, Nejedlý jej spolu s druhým místopředsedou, Srbem Božidarem Maslaréem (1895–1963), při přípravě sjezdu, stejně jako pak v následné běžné agendě Všeslovanského výboru, zastupoval.

Nejedlý se do přípravy 2. všeslovanského sjezdu, nebo jak se v dobové dikci uvádělo – „slovanského mítinku", který byl plánovaný na 4. a 5. dubna 1942, pustil se sobě vlastní vervou. I když, jak upozornil v monografii o Zdeňku Nejedlém Jiří Křesťan, mu sovětská byrokracie v lecčems nebyla po chuti a podřizoval se jejímu doktrinářství s očividnou neochotou. Byl však bytostně přesvědčen o přednostech sovětského zřízení, jehož podporu ve smyslu propagace slovanství spojoval se svou prací. Sjezd nejen spoluorganizoval, ale pokračoval pak i v dalších organizačních krocích týkajících se Všeslovanského výboru. Pomáhal např. budovat jeho knihovnu a významně se podílel na redigování prvních čísel časopisu *Slavjane*, jenž jako tiskový orgán moskevského Všeslovanského výboru vycházel od června 1942.[41] O profilu časopisu *Slavjane* svědčí jeho úvodník, ve kterém se několikrát opakoval cíl bojovat v semknutém šiku slovanských národů proti hitlerovské agresi, zejména vůči Sovětskému svazu.[42]

Všeslovanský výbor se stal nejprve nástrojem k obraně a následně k expanzi sovětského imperialismu skrývaného pod rouškou ruského panslavismu.[43] Dvojnásobně to pak platilo po válce. *Slavjane* v podobě jednoznačně propagandistického časopisu vycházel do roku 1958, i když v padesátých letech účelové využívání slovanství sovětskou stranou nahradil zcela otevřeně akcent internacionalismu.

41 *Slavjane. Ježemesjačnyj žurnal Vseslavjanskogo komiteta* (red. Nikolaj Deržavin i dr.).
42 *Slavjane* 1, 1942, nestr. úvod.
43 R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, s. 243–247.

Časopis *Slavjane* nebyl jediným propagandistickým materiálem, který Slovanský výbor připravoval. Šlo také o řadu článků a studií o slovanské jednotě a solidaritě v boji proti fašismu, určených do různých bulletinů a pamfletů tištěných jak v SSSR, tak jinde v zahraničí. Slovanský výbor k tomu využíval i různé krajanské listy v zahraničí, dokonce i v zámoří.[44]

Nejedlý byl aktivní i při přípravě 3. všeslovanského sjezdu, jenž se konal v Moskvě 9. května 1943. Po obnovení práce moskevské univerzity a Historického ústavu sovětské akademie věd se opět soustředil na přednáškovou činnost. Dělil ji na výuku na vysoké škole a popularizující akce určené pro širší odbornou či laickou veřejnost. I když si pro ni připravoval především témata z českých dějin, významnou roli, a to i při přednášení o českých dějinách, v nich hrála slovanská tematika. Nejedlý těmito přednáškami v sovětském prostředí potvrdil, že je znalcem slovanské problematiky, a (ale) současně osobou stále více loajální k sovětskému režimu a jím akcentovanému dobovému ruskému panslavismu.[45]

Leckteří sovětští politici v této době používali jako účelový nástroj pro spojení sil do boje proti nebezpečí, které Sovětskému svazu v prvních letech tzv. Velké vlastenecké války hrozilo, nejen ruský panslavismus, ale i široce chápané slovanství. Ukázal to i 4., poslední válečný všeslovanský sjezd, který se konal v Moskvě 23. a 24. února 1944. Dotýkal se totiž, i když jen všeobecně, budoucího uspořádání poměrů ve slovanské části Evropy po skončení války. Sovětští političtí činitelé neváhali zdůrazňovat kulturně-civilizační blízkost slovanských národů, aby z ní následně konstruovali základ bojové jednoty nezbytné pro obranu proti pangermanismu. Když Rudá armáda vítězila, slovanství se v jejich očích posunulo do polohy přímého nástroje podporujícího či dokonce prosazujícího sovětský expanzionismus ve smyslu budování mocenské sféry vlivu proti údajně odvěkému nepříteli, reprezentovanému po válce nejen německým, ale i americkým a obecně tzv. západním prostředím. Semknutost slovanských národů zastřešovaná ideologií slovanství se měla stát jedním z nástrojů poválečného budování sovětského bloku.

44 V. ŠŤASTNÝ a kol. (eds.), *Slovanství v národním životě*, s. 419–420.
45 R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, s. 246–247.

Po jeho vzniku ale využití ideologie slovanství začalo mizet. Vliv na to měla roztržka mezi „slovanským" Sovětským svazem a „slovanskou" Jugoslávií. Nelze nemít na zřeteli ani to, že se do sovětské sféry vlivu dostaly i neslovanské země jako bylo Maďarsko nebo Rumunsko.[46]

Stěží lze pochybovat, že by Nejedlý tento vývoj nevnímal. Lze se však domnívat, že ve slovanství spatřoval na rozdíl od sovětských dogmatiků možnost zdůvodnění, prosazení či dokonce obhájení některých národních a státních zvláštností. Patrně předpokládal, že budou sovětskými politiky po válce respektovány. Snad byl dokonce přesvědčen o upřímnosti Stalinových slov přednesených při slavnostní večeři pořádané k uctění Beneše a dalších československých představitelů 28. března 1945 v Moskvě, ve kterých zmínil možnost vzniku Svazu slovanských národů jako účinné hráze proti novému potenciálnímu německému nebezpečí.[47]

Nejedlý přes svůj levicový postoj a příklon k sovětským vzorům zůstával stoupencem meziválečného československého slovanství, jak jej definoval Edvard Beneš např. ve své publikaci *Nová slovanská politika.* Beneš v ní reflektoval konkrétní spolupráci slovanských národů činěnou na bázi kulturně-civilizačních podobností, ale současně i politických odlišností bránících všeobjímající panslovanské jednotě.[48] Navázal tím na svoje koncentrovaná vyjádření o panslavismu, která učinil ve druhé polovině dvacátých let a ve třicátých letech.[49]

Jak upozornil v již zmíněné knize o Zdeňku Nejedlém Jiří Křesťan, Nejedlý v tomto duchu např. v dopise Všeslovanskému výboru ze 4. července 1944 sice podtrhl význam spolupráce slovanských národů se Sovětským svazem i mezi sebou navzájem a svoji ochotu ji všestranně podporovat. Ovšem pod podmínkou, že budou mezi slovanskými zeměmi respektována „jistá" národní a státní specifika.[50]

---

46 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, s. 174–201.

47 V. SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 355–356.

48 Jan B. KOZÁK, Presidentovy úvahy o Slovanství, *Svobodný zítřek* 20, 25/1946, s. 1–2.

49 Edvard BENEŠ, Der Panslavismus, *Prager Rundschau* 6, 1936, s. 406–413.

50 J. KŘESŤAN, *Zdeněk Nejedlý*, s. 291–292.

Nejedlého vidění slovanství je třeba spojit s tím, co explicitně zdůraznil ve svém vystoupení na 3. všeslovanském sjezdu v Moskvě a co zmínil i v několika statích pro jím redigované *Československé listy. Časopis československých občanů v SSSR*, které vycházely v Moskvě od srpna 1943 do května 1945: „Slované ve své spolupráci nesmějí vystupovat jako uzavřený slovanský svět."[51]

Nejedlý byl v komunitě českých a slovenských exulantů pobývajících v době druhé světové války v SSSR osobností, která se o slovanství nejvíce vyjadřovala. V podobě lidového slovanství se nepochybně objevovalo mezi běžnými Čechy a Slováky včetně těch, kteří vstoupili do vojenských jednotek. Že by ale mělo výraznější vliv na jejich formování, se nedá předpokládat. Důležitější byl pro tyto osoby boj za obnovu státní samostatnosti. Totéž, i když ve zpolitizované podobě více či méně podléhající sovětskému vlivu, lze tvrdit o komunistických funkcionářích včetně jejich předsedy Klementa Gottwalda (1896–1953). Ten v projevech prostřednictvím vysílače Za národní osvobození v pravidelném českém vysílání moskevského rozhlasu informoval o výsledcích slovanských sjezdů v Moskvě. Zmiňoval slovanskou jednotu jako nástroj boje proti německému uchvatiteli. Podle jeho později vydaných sebraných spisů je zřejmé, že se jednalo o rétoriku ve smyslu slovanské vzájemnosti, nikoli však o zřetelnější objasnění místa a úlohy slovanství pro český (československý) národ. Platilo to jak během války, tak poválečné obnovy Československého státu.[52] Podobně činili Václav Kopecký (1897–1961),[53] Vlastimil Borek (1886–1952)[54] a Jan Šverma (1901–1944).[55]

Podle moskevského vzoru byl v roce 1942 v Londýně založen Československý výbor pro slovanskou vzájemnost, později změněný na Slovanský výbor v Londýně. Kromě Čechoslováků byli jeho členy Jihoslované

51 Z. NEJEDLÝ, *Moskevské stati v Československých listech 1943–1945*, Praha 1946, s. 24.

52 Klement GOTTWALD, *Spisy* IX, Praha 1954, s. 287.

53 Jana PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany: Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha 2009, s. 40–43.

54 Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa*, II., *Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 287.

55 J. KOLEJKA, *Idea slovanské solidarity za druhé světové války*, s. 116; TÝŽ, *Slavjanskije programy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekach*, s. 169–170.

a Poláci. Výbor uspořádal na konci roku 1943 v jednom z londýnských sálů setkání označované „slovanská manifestace“.[56] Její účastníci byli během ní zevrubně informováni o činnosti moskevského všeslovanského výboru. Aktivita šla v tomto směru od moskevského výboru, který řadou sdělení, petic a proklamací oslovoval Slovany v zahraničí. Podobně tomu bylo i v USA. Z podnětu Všeslovanského výboru v USA vznikl Americký slovanský kongres (American Slav Congress), který za války uskutečnil několik manifestačních sjezdů. Jeho výhodou byla podpora z nejvyšších míst, především prezidenta USA Franklina D. Roosevelta (1882–1945). Podotkněme, že stejně jako moskevský Všeslovanský výbor také Americký slovanský kongres působil i po válce. První poválečný sjezd uspořádal v září 1946.

Slovanství v pojetí Jana Švermy

Dalším významným českým politikem, který byl členem Slovanského výboru, byl Jan Šverma. Patřil současně k aktivním činitelům moskevského vedení KSČ.[57] Jeho vyjadřování o slovanství se zřetelně projevilo v časopisu *Československé listy*, v němž publikoval v roce 1943 stať *Slovanská myšlenka v české politice*.[58] Ještě v témže roce ji vydal v rozšířené podobě jako samostatnou brožuru.[59] O dva roky později pak vyšel tentýž text v Praze jako samostatná publikace s předmluvou vedoucího redaktora českého a slovenského vysílání moskevského rozhlasu Františka Nečáska (1913–1968). Pro kontext podotkněme, že Nečásek v letech 1954–1957 zastával post ústředního ředitele Československého rozhlasu a v letech 1959–1968 ředitele nakladatelství Odeon.[60]

56 Prokop MAXA, Poslání Slovanského výboru v Praze, in: *Jednotou Slovanstva k míru*. Ročenka SOPVP 1948, Praha 1947, s. 51.
57 Marie ŠVERMOVÁ, *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 176–178.
58 Jan ŠVERMA, Slovanská myšlenka v české politice, *Československé listy* 1, 15. 9. 1943, s. 2–3.
59 J. ŠVERMA, *Slovanská myšlenka v české politice*, Moskva 1943.
60 František NEČÁSEK, Z odkazu Jana Švermy, in: Jan Šverma, *Slovanská myšlenka v české politice*, Praha 1945, s. 3–9.

Šverma měl se psaním textů zkušenosti. Před válkou se jako komunistický novinář systematicky věnoval politické a publikační činnosti. V letech 1936–1938 zastával pozici šéfredaktora *Rudého práva*. Pojednával-li za války o slovanství, nešlo mu ani zdaleka o odbornou analýzu, ale o propagandu. V jejím duchu více než Nejedlý vyzdvihoval jeho význam pro boj s tzv. pangermánskou ideologií.[61]

Šverma podobně jako většina sovětských činitelů zmiňujících slovanství od sebe oddělil tzv. pokrokové a tzv. konzervativní slovanství, aniž by se sebeméně pokusil vymezit jejich obsah. Snad dokonce žil v iluzi, že tzv. demokratická slovanská vzájemnost, účelové paradigma, které se stalo vlastní dikci sovětského pojetí slovanství, čerpá z pozitivních kořenů kulturně-civilizační slovanské vzájemnosti 19. století a využívá (navazuje na) ruské a sovětské revoluční tradice. Jeho uvedení do praxe je proto podle Švermova tvrzení možné jen při využití sovětských vzorů a jejich nadřazení všemu ostatnímu.[62]

Jan Šverma ve výkladu o slovanství ostře odsuzoval carský režim, přičemž hovořil o jeho panslovansky expanzivních ambicích, které je třeba z jejich podstaty, tkvící v carském režimu, odmítnout. Byl přesvědčený, že ruský slovanský národ v říjnové revoluci roku 1917 „mohutným rozmachem svých revolučních sil" carský režim svrhl a zničil všechny ruské imperialistické tužby; včetně tradičního carského panslavismu. Šverma jej označil za jeden z pilířů nejen ruské, ale i obecně evropské kontrarevoluce. Proti němu vyzdvihoval slovanskou vzájemnost, kterou považoval za věc „lidu", a tudíž cosi již ze své podstaty pozitivního. O ruském panslavismu tvrdil, že to byl extrakt slovanské vzájemnosti, který carský režim zneužil pro uspokojení svých mocenských ambicí. Označoval ho za reakční snahu sjednotit slovanské národy pod žezlem carské despocie. Ani v nejmenším nepřipustil, že by se ruský panslavismus mohl v nějaké podobě objevit v ideologii sovětských činitelů 20. století.[63]

S odvoláním na Františka Palackého Šverma odmítl, že by se Čechy, Morava a Slovensko mohly stát prostřednictvím slovanství gubernií ruské univerzální monarchie. Rusofilství považoval pro sovětskou stranu za

61 R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, s. 244–246.
62 J. ŠVERMA, *Slovanská myšlenka*, s. 11–13.
63 Tamtéž, s. 28–31.

něco nepřijatelného, co bylo revolučními tradicemi překonané. Popřel, že by se carský panslavismus někdy dříve na českém území projevoval. Připomenul sice, že malé slovanské národy čerpaly z kulturního bohatství Ruska, že v mocném ruském národě (a jeho státě) viděly oporu svých národnostních snah a že proto také vždy nadšeně vítaly ruská vojska. Odmítl ale spojování tohoto, jak podtrhoval, rusofilství – s nekritickým obdivem k oficiální ruské politice. Ta pro něj byla neadekvátním kultem, s nímž podle něj pracovali pouze ti, kteří chtěli malým slovanským národům uškodit. Šverma psal o tradičních vazbách mezi slovanským lidem, nikoli politiky, a do své koncepce slovanství zapracoval přesvědčení o přínosu slovanství pro proletářský internacionalismus. Současně však dával najevo představu o determinující bipolaritě světa rozděleného na slovanský a neslovanský. Od ní odvíjel přesvědčení, že pod slovanským, resp. proletářsko-internacionalistickým praporem lze dojít k absolutní svobodě a šťastné budoucnosti.[64]

Slovanství Vladimíra Clementise

Myšlenka slovanské solidarity jako významné opory boje proti německé agresi nebyla vlastní jen osobnostem levicového zaměření v Sovětském svazu. Značný ohlas měla i v prostředí československé emigrace ve Velké Británii. Ta tam založila Československý výbor pro slovanskou vzájemnost v čele s Jožkou Davidem (1884–1968) a Prokopem Maxou (1883–1961). Z jejich iniciativy byl např. na podzim 1943 uspořádán zvláštní slovanský seminář, v němž se diskutovaly problémy slovanské politiky. Některé projevy, které na něm zazněly, např. přednáška slovenského politika Vladimíra Clementise (1902–1952), se zamýšlely nad slovanstvím jako takovým a vyšly později tiskem. Clementis tu svoji publikoval spolu s ukázkami poezie se slovanskou tematikou v brožuře *Slováci a Slovanstvo*. Ve vlastní studii nadto rozvinul úvahy o nové úloze Slovanů. Podle něj měla spočívat v jejich mezinárodněpolitickém sepjetí, tvořícím hráz hitlerismu a jemu podobným ambicím.[65] Podotknutí si jistě zaslouží, že v sérii kní-

64 Tamtéž, s. 31.
65 Vladimír CLEMENTIS, *Slováci a Slovanstvo*, Londýn 1943.

žek britského Československého výboru pro slovanskou vzájemnost byla vydána i stať Edvarda Beneše *Nová slovanská politika* (viz níže).

Clementis ve svém pojetí položil důraz na dělení slovanofilství na pokrokové a reakční. K reakčnímu řadil „skutečný" neboli „imperiální" panslavismus, který podle něj patřil výhradně carské ruské politice 19. století. Jeho spojení s myšlením slovanských národů typu českého se snažil vyvrátit, stejně jako vysvětlit, že pro tyto komunity nebyl v minulosti ideologií sloužící k destrukci rakousko-uherské monarchie a že je zbytečné se některých jeho reziduí ve 20. století bát. Na rozdíl od Švermy nebyl politickým agitátorem, jeho úvahy o myšlence slovanské vzájemnosti nepostrádaly zevrubnější, zasvěcenější a vcítěnější rozbor.[66]

Clementis o slovanské vzájemnosti v Londýně několikrát přednášel, především ve Slovanském semináři, který od září do listopadu 1943 organizoval tamní Československý výbor pro slovanskou vzájemnost. Clementis opakovaně citoval z dokumentu *Ohlas k slovanským národům*, který přijal Všeslovanský moskevský kongres v srpnu 1941. Na základě přednášek sestavil dvě studie, které později, v roce 1946 vyšly souhrnně v brožuře *Slovanstvo kedysi a teraz*.[67] Clementis v nich vysvětlil nejen svoji představu o slovanské vzájemnosti, ale i o její genezi a odlišnosti od „skutečného" panslavismu. Kořeny pojmu panslavismus, na nějž se soustředil v anglicky psané brožuře *„Panslavism" Past and Present*, kterou vydal již za války v Londýně v roce 1943, spatřoval u slovenského jazykovědce Jána Herkeľa (1786–1853), pro něhož, jak zdůraznil Clementis, tento termín představoval jazykovou jednotu slovanských národů. Kollár a Štúr v Clementisově interpretaci tuto jazykovou dikci převzali, aby, jak tvrdil Clementis, obohatili jeho obsah o širší kulturní (resp. kulturně-civilizační) souvislosti. Teprve ruští slavjanofilové (Clementis, jak bylo v té době v českých – československých interpretacích obvyklé, nediferencoval mezi slavjanofily a slovanofily) prý přidali v padesátých a šedesátých letech 19. století panslavismu politické souvislosti. Ty pak ve své interpretaci panslavismu zvýraznila německá a maďarská publicistika, která se vůči němu ostře vyhranila. Navázala vlastně na vyslovená varování některých německých a maďarských politiků ze čtyřicátých let 19. století, že

66 Ján ČIERNY, *Vladimír Clementis diplomat*, Bratislava 1999, s. 55–58.
67 V. CLEMENTIS, *Slovanstvo kedysi a teraz*, Praha 1946.

panslavismus je bojovnou ideologií mající za cíl s ruskou pomocí rozbít stávající uspořádání střední a jihovýchodní Evropy. Původní jazykové pojetí panslavismu tím bylo odsunuto stranou, dostalo zcela jiný, primárně politický a ideologický obsah a ve své podstatě protislovanský význam.[68]

Clementis na rozdíl od Švermy a Nejedlého nepopíral, že se i panslavismus vyskytoval v českém a slovenském prostředí a plnil v něm jistou roli všeslovanského mýtu. Aby ale odlišil „správný" a „špatný" panslavismus, převzal klasifikaci politického a literárního, resp. šířeji kulturního panslavismu. Literární panslavismus byl v jeho očích blízký paradigmatům slovanství, resp. slovanské vzájemnosti. Ty podle něj nebyly mýtem, ale realitou, neplnily roli kultu, ale praktického vědomí vyvolaného desetiletími či dokonce staletími zkušeností s vlastní i zahraniční identitou slovanských etnik. I když Clementis připouštěl, že i kulturní panslavismus mohl mít „jistý" politický dopad, vždy zdůrazňoval, že jen pro politický panslavismus byly charakteristické politické ambice. Politický panslavismus označoval přívlastky skutečný, barbarský a imperiální, a to zejména proto, že chtěl zdůraznit nebezpečí, které plynulo z jeho přejímání od ruského vzoru malými slovanskými národy.[69]

V termínu panslavismus Clementis spatřoval politický program, kterým se carské Rusko vydávalo za ochránce slovanských národů. Clementis zdůraznil, že jeho prostřednictvím od nich Rusko požadovalo, aby se podřídily jeho vedení a aby se vzdaly všech svých aspirací na samostatný státní i národní život. Ruský panslavismus měl být nástrojem k tomu, aby se malé národy včlenily do Ruska, přejaly ruské pravosláví a zcela se podřídily ruské politické a duchovní dominanci. V tomto směru Clementis uznal oprávněnost tvrzení neslovanských kruhů, že se „strašák barbarského panslavismu chystá pohltit civilizaci". Dospěl k závěru, že oficiální Rusko v podstatě panslavismus identifikovalo s panrusismem a učinilo tím vše pro to, aby panslavismus přisluhoval ruským expanzivním ambicím. Stejně jako Šverma byl přesvědčený, že ruský panslavismus byl vlastní pouze carské říši a že sovětské Rusko se s tímto dědictvím jednoznačně rozešlo. Sbližování slovanských národů se sovětským Ruskem považoval nejen za přirozenou, ale i vysloveně nutnou věc, a proto, stejně jako Šver-

68 TÝŽ, *„Panslavism" Past and Present*, London 1943, s. 3–26.
69 V. CLEMENTIS, *Odkazy z Londýna*, Bratislava 1947, s. 70.

ma, podepsání československo-sovětské smlouvy o spolupráci v prosinci 1943 přivítal.[70]

Clementis rovněž upozornil na tendenční zkreslování obsahu slovanství, jak činily v minulosti i současnosti některé německé kruhy. Jejich cílem bylo, podle jeho názoru, zabránit rozšíření slovanské vzájemnosti ve smyslu opory národní a státní identity utvářejících se slovanských celků. Připustil, že na těchto tvrzeních měli podíl někteří činitelé slovanských národů. Především ti, kteří zdůrazňovali slovanství nekriticky, adorovali je jako bezpochybnou a nezbytnou záležitost a přetvářeli je do podoby zbožštěného kultu.[71]

Clementis na druhé straně odsoudil spojování politického panslavismu s obrodnou kulturně-identifikační funkcí reálné slovanské vzájemnosti. Tvrdil, že se některé neslovanské země obávají i toho, co panslavismem není, a že se v zájmu svých mocenských aspirací snaží heslem o nebezpečí slovanské expanzivnosti skryté za slovanským kultem zabránit slovanským národům v jejich rozvoji. „A tak Berlín označoval za ‚panslavizmus' imperialistické tendencie cárského Ruska, smerujúce najmä na východ a stretávajúce sa so záujmy britského impéria – bolo teda ním možno strašiť aj Angličanov. Ale pre Berlín a Viedeň bola ‚panslavizmom' aj ruská pomoc slovanským národom na Balkáne, no a Viedeň, ale najmö Budapešť nazýva ‚panslavizmom' každé, nielen politické, ale aj kultúrne hnutie potlačovaných slovanských národov Rakúska-Uhorska."[72]

Clementis, podobně jako Beneš, pracoval s myšlenkou slovanské vzájemnosti i po skončení války. Odsuzoval přitom veškeré kroky, které vedly k adorování slovanství a jeho proměně v nekritický kult, stejně jako jednostrannou politizaci slovanské vzájemnosti. I nadále upozorňoval na rizika, jež způsobovala politizace do široce chápané vědy a kultury zaměřené slovanské vzájemnosti a definování jí jako panslavismu.[73]

Během slavností na Děvíně, konaných roku 1946, označil slovanskou vzájemnost za vzácnou hodnotu, v níž se přirozeně projevuje touha po spolupráci mezi slovanskými národy. Pro období války ji definoval jako

70 TÝŽ, *Slovanstvo kedysi a teraz*, s. 77–78.
71 R. VLČEK, *Ideologie slovanství a její kult*, s. 261–271.
72 V. CLEMENTIS, *Slovanstvo kedysi a teraz*, s. 77–78.
73 Tamtéž, s. 5.

mimořádně cennou mobilizační sílu proti společnému nepříteli, která ale má svůj smysl i nyní, po jejím skončení. I nadále, podle Clementisova vyjádření z roku 1946, plní důležitou aktivační a současně i uklidňující roli. Je organickou součástí budování svobodomyslného demokratického světa.[74] I v dalších vyjádřeních neopomíjel připomínat, že slovanská politika je stále živá a že je třeba s ní počítat i ve vztahu k dalším národům, zejména Polákům, Jihoslovanům a Bulharům. Základní dimenze, podle jeho názoru, vymezila dikce *Košického vládního programu*.[75]

Volání po slovanské jednotě se stalo po skončení války organickou součástí ideologie nového režimu, resp. jeho sloganem, který měl podtrhnout spojenectví slovanských národů (nejen českého a slovenského) v čele se Sovětským svazem. Levicoví činitelé přitom ale postupně opouštěli širokou mezislovanskou kompozici a nadřazovali nad ni vazby se Sovětským svazem a jeho působení jako nekritického vzoru ve všech politických i společenských rovinách.

Slovanství Edvarda Beneše

Edvard Beneš měl mezi aktivními československými politiky k objektivnímu rozboru minulé i současné slovanské vzájemnosti a jejímu odlišení od politického panslavismu nejvíce předpokladů. Nejen, že v meziválečném období konkretizoval svoji představu o tzv. nové slovanské politice navazující na pozitivní tradice českého a slovenského slovanství předchozích desetiletí, ale rovněž ji opakovaně zdůvodňoval. Již ve dvacátých letech 20. století napsal několik statí o slovanství a panslavismu, ve kterých kromě definování pojmů a naznačení nebezpečí jejich zneužití ve formě protislovanského kultu zevrubně vysvětlil, proč se panslavismus na rozdíl od slovanské vzájemnosti nikdy nestal základem politiky (a kulturního jednání) malých slovanských národů.[76]

74 Tamtéž, s. 135.

75 R. VLČEK, Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století, *Kultúrne dejiny / Cultural History* 14, 2023, s. 189–190.

76 E. BENEŠ, Der Panslavismus, in: Antonín Stanislav Mágr (ed.), *Gedanke und Tat aus den Schriften und Reden von Edvard Beneš I. Die Politik als Wissenschaft und*

Za války Beneš vyjádřil svoji koncepci slovanské vzájemnosti v práci *Úvahy o Slovanství*. Jejím základem byly teze, které v roce 1943 vypracoval pro časopis *Slavjane*. Nesly podtitul „Revoluční spolupráce slovanských národů". Do monografické podoby je Beneš přepracoval v roce 1944. Česky vyšla tato publikace nejprve v Londýně v roce 1945 a poté v Praze v roce 1947, kdy obdobně jako Benešovy práce o slovanství z první republiky velmi výrazně ovlivnila české poválečné pojetí slovanství.

Beneš v *Úvahách o Slovanství* důsledně oddělil, jak on tvrdil, realistické a demokratické slovanství od slovanství konzervativního. Slovanství bylo pro něj obecným paradigmatem, jehož nejdůležitější část spatřoval ve slovanské vzájemnosti naplněné vztahy (v nové slovanské politice konkrétními vztahy) mezi slovanskými národy. Zdrojem slovanské vzájemnosti mu byl historicky vzniklý soubor představ o kulturní a politické příbuznosti slovanských národů, jejíž pokrokové rysy podle Beneše spočívaly ve vzájemné kulturní, politické a morální podpoře. Kořeny slovanské vzájemnosti identifikoval v širokém slovanském prostředí, upozornil ovšem na rozhodující roli intelektuálů. Podtrhl mj. význam ruských slavjanofilů, i když neopomněl uvést, že jejich zájem o slovanství byl až odrazem snahy ruského lidu o identifikaci ve smyslu moderního ruského národa. Naznačil sice jistou spojitost mezi slavjanofilstvím a panslavismem, ale současně se zmínil i o jejich odlišnostech. Zdůraznil přitom, že se slavjanofilství svou představou o dokonalé formě vzorného člověka spočívající v ruské přirozenosti a v ruské pravoslavné kultuře, o níž je Rus přesvědčen, že spasí lidstvo, stalo přímo a ve vlastním slova smyslu základem politických doktrín panslavismu a panrusismu. Upozornil rovněž na negativní stránku přehnaného slovanského mesianismu. Konkrétně měl na mysli především mesianistické iluze polských, ruských a českých slovanofilů, stejně jako jejich oponentů zneužívajících slovanství ke strašení jím nepřiměřenou formou mýtu slovanství posunutého do podoby kultu.[77]

Beneš označil za významný přelom ve vývoji představ o slovanské vzájemnosti a panslavismu padesátá a šedesátá léta 19. století. Upozornil

---

Kunst, Prag 1937, s. 104–120; TÝŽ, Panslawismus?, *Nord und Süd. Monatschrift für internationale Zusammenarbeit* 50, 1/1927, Mai, s. 24–27.

77 E. BENEŠ, *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*, Praha 1947, s. 77.

na trauma, které v ruské společnosti vyvolala porážka Ruska v krymské válce, a na následnou hektickou snahu ruských společenských činitelů najít východisko z politické izolace ruského státu. Ostře odsoudil militantní ambice carského impéria a naznačil, že další vývoj „lepších sil" slovanské vzájemnosti pokračoval jen u slabších a nesvobodných západních a jižních Slovanů. Se zjevnou nechutí připustil, že ruský panslavismus tehdy zanechal stopy i u nich. Varoval před politickým sebeklamem některých jeho propagátorů a kritizoval je za to, že nepochopili nutnost, aby bylo opravdové a správné slovanství budováno jen na demokratických základech. Upozorňoval rovněž na nevhodnost přílišného optimismu slovanofilů z přeměny Ruska v demokratický stát a zevrubně informoval o ruské militantní expanzivní politice zneužívající opojení malých slovanských národů ze slovanské vzájemnosti. Podle Beneše bylo pro Rusko „slovanství nejdříve záminkou, brzy nato heslem, a nakonec skupinovým sentimentem."[78] Současně však upozornil, že slovanství nebylo ani ve svém celku, ani v jednotlivostech součástí otevřeného politického programu tehdejší oficiální ruské politiky. V něm viděl „jen" skutečný politický panslavismus.[79]

Beneš se sice zaměřoval na 19. století, ale v lecčems naznačoval analogie pro století dvacáté. Pro obojí požadoval, aby bylo dodržováno terminologické odlišení mezi slovanofilstvím, panslavismem, panrusismem a oficiální ruskou (sovětskou) politikou. Sám však tyto pojmy detailně paradigmaticky nevymezoval. Pouze je klasifikoval na základě emotivních charakteristik.

Beneš označil panslavismus za doktrínu, která se vytvořila v průběhu 19. století pod vlivem politické mezinárodní situace a dřívějších představ o slovanské jednotě a slovanství vůbec. Identifikoval ho jako odsouzeníhodnou snahu uzurpovat si nadvládu nad slovanskými komunitami. Hovořil o slabosti a reakčnosti panslavismu z hlediska ideového i mravního, které pramení z Ruska, z jeho emotivně laděných mocenských uzurpátorských ambicí. Byl přesvědčen, že tendence tradiční ruské politiky, tj. teritoriální expanze na Balkán a k Cařihradu a kulturně náboženská tradice

78 Tamtéž, s. 34–35.
79 Tamtéž, s. 79–106.

pravoslaví k získání dědictví Byzance, negativně působily na profilování panslavismu.

Významnými událostmi, které se na profilování ruského panslavismu podílely, byly pro Beneše krymská válka a polské povstání 1863, a to proto, že podle jeho přesvědčení znásobily politickou a názorovou izolaci Ruska. Ruští panslavisté, pro něž měl Beneš příhodné označení – politizující slavjanofilové, se začali po krymské válce zastávat rusifikační politiky a přecházet od klasických slavjanofilských teorií k „praktickému" ruskému nacionalismu. To bylo podle Beneše sympatické i oficiální politice. A více než sympatické, dokonce lákavé. Nejen ona, ale i část zfanatizované ruské veřejnosti chtěla využít slovanské teorie a proslovanské tendence ke svým nacionalistickým, resp. rusifikačním plánům státní expanze. Zdůraznil ovšem, že i v ruském prostředí se projevil rozpor mezi oficiální ruskou politikou, která užívala slovanofilství ve skryté podobě jako oporu ke své expanzivní politice, a mezi iluzemi ruských a některých pravoslavných národů o spojení panslavismu se široce demokratizujícími tendencemi.[80]

Obdobně jako Clementis i Beneš připustil, že u malých slovanských národů existovala jistá forma panslavismu, ale pokud ji s některými činiteli spojoval, pak měl na mysli to, co označoval jako kulturní panslavismus, resp. panslavismus o slovanské jednotě v rovině jazyka, literatury a dalších kulturně-civilizačních (a vědeckých) znaků. Současně uvedl, že panslovanské diskuse, které měly za cíl buď vyvolat existenci společného slovanského jazyka, písma a náboženství, nebo učinit z jazyka ruského, z cyrilice a z pravoslaví něco všeslovanského, zdánlivě od všech slovanských národů přejatého, pro Slovany typického, jedním slovem jedině a výrazně slovanského, nebyly ničím jiným než „panslavistickými politickými hračkami". Tedy, že se s panslavismem hrálo jako s kartou, která, ač se skrývala za kulturně-civilizační rozměr, mohla mít jisté politické vyústění. To bylo podstatné i pro Benešův náhled na slovanství a panslavismus 20. století včetně období druhé světové války. V tomto smyslu bylo v Benešově koncepci rovněž důležité, že si na rozdíl od Švermy a Nejedlého položil otázku, zda se za ruským (míněno sovětským) slovanstvím ne-

80 Tamtéž, s. 93–94.

skrývala snaha o podrobení menších slovanských států velkým sovětským soustátím. V odpovědi, možná překvapivě, nebyl zcela jednoznačný. Konstatoval, že dříve byl panslavismus domovem v reakčním ruském samoděržaví. K tomu položil jen do jisté míry řečnickou otázku: Nebude nyní panslavismus oporou pro snahy zavést stejný vnitropolitický režim, jaký existuje v Sovětském svazu, v dalších slovanských zemích? Jednoznačně ovšem v uvedené práci varoval před nebezpečím, že se Sovětský svaz po válce vrátí k „čisté komunistické doktríně" a že následkem toho zůstane jeho, jak on uvedl, tzv. válečné slovanství jen pouhou doktrínou.[81]

Oproti svým dřívějším pracím o slovanství Beneš v *Úvahách o Slovanství* zcela nově formuloval kapitolu „Slovanství budoucnosti". V ní uvedl, že aniž by podstata slovanství byla nějak zásadně změněna, válečná zkušenost umožní překonat, nebo alespoň zjednodušit, dosavadní problémy mezi slovanskými etniky. Vědomí, že by Němci mohli být v budoucnu znovu útočníkem proti slovanským národům, jej vedlo k požadavku, aby slovanství vytvořilo pevnější základ praktické politiky a aby se stalo skutečným, a ještě výraznějším základem mírové spolupráce slovanských národů, než tomu bylo doposud.

Ve zmíněné pasáži se Beneš explicitně odvolal na československo-sovětskou smlouvu o spolupráci a vzájemné pomoci z prosince 1943. Byla mu nezbytným nástrojem faktu, že se žádná skutečná slovanská politika nedá ve 20. století dělat bez přímé účasti největšího slovanského státu, Sovětského svazu, vedeného dvěma největšími slovanskými národy, Rusy a Ukrajinci.[82] Tamtéž se Beneš pokusil nastínit i politické podmínky pro poválečnou slovanskou spolupráci, a to mezi všemi slovanskými národy; jak v rovině vědy a kultury, tak v praktické mezinárodní politice. Opět zdůraznil, že ač má na mysli její širokou celosvětovou dimenzi, není myslitelná bez přímé účasti největšího slovanského státu, Sovětského svazu. Končil přesvědčením, že jde o nezbytné zajišťování optimální budoucnosti Československa.[83]

Ve všech Benešových vyjádřeních o slovanství a místě Ruska v něm je třeba mít na zřeteli jeho vizi rovnováhy mezi Východem a Západem. Po-

81 Tamtéž, s. 93.
82 E. BENEŠ, *Nová slovanská politika*, Londýn 1943, s. 267.
83 Tamtéž, s. 268–269.

kud bychom vzali příklad československo-sovětské smlouvy, pak jí stvrzená orientace na východ měla být záhy kompenzována obdobným zajištěním vazeb s Velkou Británií a Francií.[84] Jak upozornil ve své monografii o Benešovi Antoine Marès, „Benešův postoj k Rusku je otázkou, kterou mohou osvětlit pouze dávné vazby Čechů k Moskvě, události let 1938–1941 a Benešova osobní úloha."[85]

Slovanství a Košický vládní program

Jan Šverma byl na podzim 1944 vyslán na Slovensko. Dne 28. září byl spolu s Rudolfem Slánským (1901–1952), Markem Čulenem (1887–1957) a skupinou sovětských důstojníků vedených plukovníkem Aleksejem N. Asmolovem (1906–1981) vysazen na letišti Tri duby nedaleko Banské Bystrice. Při pozdějším přechodu přes Donovaly a Nízké Tatry zemřel. Nemohl to tedy být on, ale Zdeněk Nejedlý, kdo se aktivně podílel na zakomponování slovanství do stěžejního programového dokumentu, který na svém zasedání v Košicích 5. dubna 1945 přijala tehdejší československá vláda. Program, včetně slovanských odkazů, byl předem pečlivě konzultovaný komunistickými představiteli se sovětskými zástupci. Vít Smetana upozornil na komentář Valeriána Zorina z 19. března 1945, v němž se objevila formulace o hlavní orientaci československé zahraniční politiky nesené duchem slovanského přátelství,[86] a na Stalinův projev na slavnostní večeři pořádané k uctění Beneše a dalších československých představitelů 28. března 1945 v Jekatěrinském sále Velkého kremelského paláce, ve kterém se zmínil vznik Svazu slovanských národů jako účinné hráze proti novému potenciálnímu německému nebezpečí.[87] Smetana tato slova hodnotil jako mistrnou Stalinovu hru „na strunu československého strachu z Německa a víry v Sovětský svaz coby jeho jediného (slovanského) spasitele".[88]

84 V. SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 335–336.
85 A. MARÈS, *Edvard Beneš*, s. 246.
86 V. SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 348.
87 Tamtéž, s. 355–356.
88 Tamtéž, s. 356.

Košický vládní program deklaroval nutnost poválečné orientace ČSR na SSSR, a právě v tomto kontextu v něm byla zdůrazněna myšlenka slovanského bratrství a slovanské formy československé zahraniční politiky. Zřetelně se hovořilo o slovanské linii jako základu konkrétních zahraničních vztahů s dalšími slovanskými zeměmi, především Polskem, Jugoslávií a Bulharskem.[89] Zmiňoval se duch slovanského přátelství s tím, že právě na něm musí československá vláda postavit hlavní orientaci československé zahraniční politiky.[90] Nešlo ale jen o ni. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků deklaroval, že uvnitř státu bude vláda „pokládat [slovanství] za ztělesnění česko-slovenského státního občanství, založeného na nových zásadách. Činíc konec všem starým sporům a vycházejíc z uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa, bude vláda od prvních svých kroků důsledně se snažit, aby v československém poměru byla uskutečněna zásada rovný s rovným a aby tak bylo uplatněno skutečné bratrství mezi oběma národy."[91] A dále se v něm zdůrazňovalo: „Bude zesílena slovanská orientace v naší kulturní politice, v souhlase s novým významem slovanství v mezinárodní politice i naší československé zvláště. V tomto směru budou zaměřeny a opraveny i učební plány našich škol i kulturní orientace našich vědeckých a uměleckých ústavů. Nejen obnoven, ale i přebudován bude Slovanský institut [míněn Slovanský ústav, jako signifikantní bychom mohli vidět rusifikaci termínu – institut] v živý politicko-kulturní útvar, s těsnými styky s kulturními institucemi druhých slovanských národů a států."[92]

Jak upozornila Christiane Brenner, sblížení slovanských států se po konci války zdálo být jasnou samozřejmostí.[93]

89 *Košický vládní program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, Praha 1975, s. 16.
90 Tamtéž, s. 16–17.
91 Tamtéž, s. 19.
92 Tamtéž, s. 34–35.
93 Ch. BRENNER, *Ex Orienta Lux*, s. 136–137.

Závěr

Řada autorů v minulosti ukázala, že slovanství sehrálo mimořádně důležitou roli v procesu formování moderní české národní identity, především v 19. století. Výrazně méně pozornosti věnovali slovanství a jeho místu v intelektuálním či politickém prostředí meziválečného Československa. Obdobná tematika týkající se druhé světové války a období následujícího po ní v jejich zpracování téměř zcela absentuje. Přitom slovanství se ve 20. století zařadilo do okruhu aktivně působících ideologických představ tvořících minimálně oporu, ne-li konstrukční prvek konstituující se a následně se upevňující státní identity. Pro rodící se Československo bylo obzvláště důležité. Nespornými se staly četné politické determinace včetně velké hospodářské krize počátku třicátých let a nástupu fašismu v Evropě. Zcela zásadní změnu ve vnímání slovanství, jeho propagaci a vyjadřování o něm přinesl Protektorát Čechy a Morava. Využití slovanské myšlenky českými politiky a dalšími intelektuály v zahraničí sehrálo významnou podpůrnou roli pro vědomí nutné národní a státní obrany, resp. její předválečné kontinuity s tou, která nastane po porážce fašismu, zejména hitlerismu. Současně ovšem bylo slovanství nesmírně cennou oporou ve smyslu vědomí, že český a slovenský národ nejsou ve svém údělu osamoceni, že mohou, či dokonce musejí, nejlépe za podpory „velkého slovanského bratra" – Ruska, dosáhnout úspěchu. Někteří čeští (československí) činitelé se proto k němu upnuli jako k nástroji sblížení či dokonce sjednocení do boje proti německé agresi. Naděje v Rusko jako stěžejní oporu tohoto boje v něm sehrávalo rozhodující roli. Cílem předložené práce bylo upozornit na úlohu slovanství, v niž věřili a s níž pracovali političtí a intelektuální činitelé jak v meziválečném Československu, tak v průběhu druhé světové války. Šlo především o její ideologické využití, které se v meziválečné a válečné době výrazně lišilo, ale mělo podobné směřování. V prvních dvou desetiletích existence samostatného Československa bylo slovanství oporou státně politické ideologie českého a slovenského národa, kdežto v době druhé světové války plnilo propagandistickou a aktivační úlohu do jednotného (slovanského) boje proti hitlerovskému fašismu. To neplatilo pouze pro české území a české politické či in-

telektuální činitele. Výrazně a propagandisticky mnohem výrazněji se uplatnilo v sovětském prostředí, kde se stalo nástrojem politickým okolnostem uzpůsobeného tradičního ruského panslavismu.

Nutno v závěru podtrhnout, že české a zčásti i slovenské válečné slovanství pracovalo výrazněji než jeho předchozí podoby s fenoménem panrusismu. Velký slovanský stát se jevil jako cenná opora jednotného protifašistického boje. Explicitně o tom hovořili a psali nejen levicoví činitelé typu Zdeňka Nejedlého, ale i přední demokratičtí politici jako byl Edvard Beneš. V tomto smyslu mělo nesporný vliv na československo-sovětské politické sbližování, které vyústilo v prosinci 1943 v uzavření smlouvy o spolupráci a vzájemné pomoci. Stejně jako v předchozí době ale slovanství zůstalo ve své podstatě účelovým mýtem posilujícím české a slovenské, resp. československé národní i státní vědomí. V tomto smyslu si zachovávalo své působení jako součást kolektivní identity.

České slovanství přitom stálo v kontrastu k účelovosti, s jakou bylo využíváno ve formě mocensky laděného ruského panslavismu. Ta se ve 20. století stala obzvláště zřetelnou v jejím využití sovětskou stranou v době Velké vlastenecké války ke zdůvodnění a propagaci společné, tzv. všeslovanské obrany proti německé agresi a německému nebezpečí obecně i ve smyslu údajně mimořádně úzkých politických vazeb Sovětského svazu se slovanskými národy.

Radomír Vlček

Slavonism, Second World War and Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship

SUMMARY

The article draws attention to the role of Slavonism, considered by Czech (Czechoslovak) politicians and intellectuals during the Second World War as an essential part of the Czech (Czechoslovak) national and state identity. Focusing on the contemporary figures, the study analyses a selected sample of elites from both London and Moscow exiles that have engaged with Slavonism in the past. The text illustrates, both generally and specifically, the continuity of their relation towards Slavonism from the interwar concepts all the way to the Second World War and the eventual post-war policies during the restoration of Czechoslovakia.

Slavonism was analysed in wider international context, striving primarily to define the paradigms of Slavonic cultural and political cooperation and Pan-Slavism. Firstly, the article identifies how and to what degree were these concepts used during the Second World War to construct a pragmatic myth intended to reinforce the national and state consciousness. Furthermore, it analyses how the myth was remade into a cult, underlining the specific character and exceptional nature of certain Slavic communities. The entire research was carried out through the optics of Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, signed in December 1943, and the contextual emphasis on Slavonism, Slavic community and Pan-Slavism with Russia or Soviet Union in the leading role.

Using examples of several figures from the Czechoslovak elite in exile, the article illustrates how Czech and Slovak understanding of Slavism undoubtedly led to rapprochement with the Soviet Union but generally remained a myth. On the other hand, it unveils that it stood in stark contrast to the ruthless pragmatism of Soviet political and in-

tellectual elite inverting the concept to fit the original aims of 19th century Russian Pan-Slavic model. Selected examples demonstrate how this specific Russian version of Pan-Slavism ways embraced specifically by the Soviet representation (with occasional emphasis on figures from other nations) during the Second World War in order to support and further promote the allegedly remarkably close (primarily political) relations of the Soviet Union and other Slavic nations. Russian Pan--Slavism thus became an ideological tool of Soviets who used it as a motivation for building a defensive bulwark against "hitlerism". After the war, the same was used to further the Soviet expansion into the so-called Slavic Europe.

The focus of the study lies on the All-Slavic Committee in Moscow, its proceedings, congresses and appeals addressing Slavic communities around the world during the war, produced both by the Committee itself and the congresses it organised. The research underlines the activities of Zdeněk Nejedlý in the All-Slavic Committee during the Second World War and his promotion of Slavism using Moscow radio broadcasts, carried out by his understanding of the concept but not always according the preferences of the Soviet leadership. The text also illustrates the importance of this promotional activities for the process of Czechoslovak-Soviet rapprochement, culminating with the signing of Czechoslovak-Soviet Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, signed on December 12th, 1943. However, it is beyond controversy that Slavism only served as an ideological concept and a myth, superseded eventually by political decisions of higher importance in higher places. Nevertheless, it is important to draw attention to the phenomenon, not only in the context of the Second World War, but also considering the post-war restoration of independent Czechoslovak state. In this respect, the importance of the concept of Slavism for contemporary Czechoslovak elite in exile in the wider narrative of the inevitable restoration of Czechoslovakia after the war was demonstrated on the contrast (but also an occasional concord) between Nejedlý's understanding of the concept with the viewpoints of such figures of Czech and Czechoslovak politics as Edvard Beneš or Hubert Ripka, but also left-wing intellectuals like Jan Šverma or Vladimír Clementis.